

Kırım Hanlığı Tarihinde “Çoban Geraylar” Meselesi

Hakan Kırmımlı*

Öz

“Çoban Geraylar” Kırım Hanlığı tarihinde tahta kadar yükselmiş bir soydur. Bununla birlikte, yaygın Kırım tarihçiliğinde, daha doğrusu “ası” Gerayların hiç değilse önemli bir kısmının rivayetinde “Çoban Geraylar”ın gayri-meşru bir kökene dayandığı ve Geray hânedânıyla kan bağının bulunmadığı tekrarlanagelmıştır. Ancak, bu klişe sorgulanmaya ve dönemin kaynakları yeniden tetkike muhtaçtır. Her şeyden önce söz konusu iddialar esasen buna ilişkin olaylardan bir asrı aşkın zaman sonraki dönemlerin tarihçilerine aitken, çağdaş kaynaklar bunları doğrulamamaktadır. Dahası, “Çoban Geraylar”ın mütekip devirlerde “ası” yahut diğer Geraylarla esasen aynı imtiyaz ve unvanlara sahip oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Kırım, Çoban Geraylar, Kafkasya.

The “Shepherd Gerays” in the History of the Crimean Khanate

Abstract

The Chinghiside Geray dynasty was the royal house of the Crimean Khanate. Whether a particular pedigree, the so-called “Shepherd Gerays” (*Çoban Geraylar*), actually belonged to the Geray dynasty has long been a matter of query. In fact, among the “Shepherd Gerays” were a khan (Âdil Geray Khan) and several Geray sultans (princes) who held significant posts in the khanate. Nevertheless, there has been a common tendency among many of the other or “full-blooded” members of the Geray dynasty to reject any consanguinity with them, alleging that they were “illegitimate offsprings of a shepherd” unworthy of belonging to the Crimean royal house. This notion has been frequently reiterated almost as an axiom in the mainstream historiography of the Crimean Khanate too. A critical reassessment of the

* Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, hakankirimli@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2223-103X
Makale Gönderim Tarihi: 19.08.2018 - Makale Kabul Tarihi: 12.03.2019

source material, particularly the contemporary ones, however, hardly validates these commonplace convictions about the origins and position of the “Shepherd Gerays.”

One may observe that, though more often than not their “distinctiveness” was underscored, the “Shepherd Gerays” enjoyed almost the same privileges and titles in line with other Gerays. The present article argues that, in all likelihood, the “Shepherd Gerays” were indeed a collateral branch of the Geray house.

Keywords: Crimean Khanate, Crimea, Shepherd Gerays, Caucasus.

Kırım Hanlığı'nın hükümdarlık hânedânı olan Geray soyunun kökeni Cengiz Han'ın oğlu Cuçi'ye bağlanmaktaydı. Altın Orda İmparatorluğu hanzâdelerinden inen Geray hânedânı Kırım Hanlığı'nı daima Altın Orda'nın devamı olarak görmekteydi. Esasen Geray hânedânının meşruiyeti ve Kırım Hanlığı'nın onlarsız olamayacağı gerek devlet içinde gerekse diplomatik bağlamda mutlak olarak tanınmıştır.

Cengiz Han geleneğinden gelen Kırım Hanlığı'nda hânedân mensubiyetine, tahta yakınlığa ve yaşa ilişkin gayet katı hiyerarşi kuralları ve teamüller bulunmaktaydı. Her şeyden önce Cengiz Han soyundan gelmeyen birinin tahta çıkması hiçbir şart altında söz konusu dahi olamazdı. Kırım Hanlığı'nın vârisi olduğu Altın Orda'da Cengiz soyundan gelmeyen Mamay ve Edige gibi son derece kudretli beyler tahta çıkacak hanları belirleme kudretine sahip olsalar bile kendileri han olamamışlardı. Hatta, yine Cengiz Han'ın vârislerinin teşkil ettiği Çağatay Devleti'nden çıkan Timur (Aksak Temir) gibi devrinde dünyanın en güçlü hükümdarı mertebesinde bulunan bir şahsiyet dahi resmen han unvanını taşıyamamıştı. Kırım Hanlığı bağlamında da Şirin Beyleri gibi en nüfuzlu ve devletin kaderinde birinci derecede rol oynayan aktörlerin bile asla taht alternatifi olarak tanınmadığı hatırlanabilir. Dahası, Kırım Hanlığı'nda tahta çıkmak için sadece Cengizli sülâlelerinden herhangi birinden gelmek değil, muhakkak Geray hânedânına mensup olmak gerekmektedir. Bu bakımdan, hânedân mensuplarının soy ağacının her türlü şüpheden ârî olması zarurîydi. Ayrıca, “hanzâde” yani han oğlu olmak da birinci derecede önemli olup, hânedân hiyerarşisinde diğer Geray sultanların önünde yer alınmasını sağladı.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde geçen bir olay Gerayların “nesep” ve kıdem hususundaki karakteristik hassasiyetlerini yansıtmaktadır. III. Mehmed Geray Han

1622’de tahta çıktıktan sonra İstanbul’a rehin¹ olarak oğlu Ahmed Geray Sultan’ı göndermişti. Boğdanlı (Moldovan) bir cariyeye olan annesinden dolayı “Boğdan Ahmed Geray” olarak anılan Ahmed Geray’ın evlilik dışı bir ilişkiden doğmuş olduğu veya öyle iddia edildiği, bu sebepten de diğer Geray sultanlar arasında “Cengizli soyuna lâıyk görülmediği” anlaşılmaktadır. Özellikle Geraylar arasında yaşa dayalı kıdem son derece önemliyken, onun genç yaşına rağmen Kırım Hanı’nın İstanbul nezdindeki rehini sıfatıyla törenlerde öbür Geray sultanların önünde yer alması büyük tepki doğurmaktaydı. O kadar ki Osmanlı sarayında bir bayramlaşma merasiminde, sert tabiatıyla tanınan Pehlivan lakaplı Hüsam Geray Sultan (II. Gazi Geray Han’ın oğlu) öfkeyle, “Boğdanlı bir cariyeden doğma, Türkçe bilmez bir adamın Cengizli sultanlarının önüne geçmesi insaf ve hamiyet dairesinin dışındadır” diyerek hançerini çekip Ahmed Geray Sultan’ın üzerine yürümüş, araya girenler kanlı bir olayı zorlukla önleyebilmişlerdi.²

Böyle bir psikolojinin ve katı teamüllerin hâkim olduğu Geray hânedânı bağlamında XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan bir kol büyük tartışmalara ve tepkilere konu olmuştur. Geray hânedânının “asıl” soyu (yahut onların pek çoğu) tarafından benimsenmeyen ve meşru kabul edilmeyen bu soy “Çoban Geraylar” olarak anılmaktadır.

Aslında Geray hânedânı içinde “Çoban Geray” ismi ilk olarak XVI. asrın ilk yarısında I. Mehmed (Muhammed) Geray Han’ın oğullarından birini adıyla ortaya çıkmıştır. Bu Çoban Geray Sultan hakkında, onun Han’ın oğlu olması ve 1519’da Moskova Büyük Knyazı III. Vasiliy’e bir mektup (resmî olarak, yarlık) göndermesi dışında bilgiye sahip değiliz.³ Ancak bu hanzâdenin, kendisinden yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkacak olan “Çoban Geray” olgusu ile herhangi bir ilişkisinin olması pek mümkün görünmemektedir.

- 1 Kırım Hanlığı’nın 1475’te Osmanlı Devleti ile ittifak ve tâbiyet ilişkisi içine girmesinden yaklaşık yarım asır kadar sonra Geray soyundan bir hanzâdenin “rehin” sıfatıyla İstanbul’a gönderilmesi gelenek haline gelmişti. Zaman içinde bu “rehin”liğin sembolik bir mahiyet aldığı ve Han’ın Osmanlı paytahtındaki bir çeşit temsilcisi gibi görüldüğü söylenebilir.
- 2 Yavuz Söylemez, *Es-Sebü’s-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûkî’t-Tatar (Tenkitli Metin, Neşri, İnceleme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi (İzmir, 2016) (Bundan sonra *Es-Sebü’s-Seyyâr* olarak zikredilecektir), ss. 189-190.
- 3 “Pamyatniki diplomaticheskikh snoşeniı Moskovskogo gosudarstva s Kırımom, nagayami i Turtsieyu. Tom II. 1508-1521 gg.” (Hazırlayanlar: Gennadiy Fyodoroviç Karpov-Georgiy Fyodoroviç Stendman), *Sbornik İmperatorskogo Russkogo İstoriçeskogo Obşçestva* (Sankt Petersburg), Cilt: XCV (1895), s. 646.

Bu makalemizin konusunu teşkil eden “Çoban Geraylar”ın kökenine ilişkin yaygın hikâye, gerçeğe uygunluk derecesi çok şüpheli olmakla birlikte, esas itibarıyla Seyyid Mehmed Rıza’nın muhtemelen 1740’larda kaleme aldığı ve Kırım Hanlığı tarihinin temel eserlerinden kabul edilen *Es-Sebü’s-Seyyâr*’da anlattığı şekildedir. Seyyid Mehmed Rıza’nın varyantı, kendisi de Geray hânedânı mensubu olan Halim Geray Sultan’ın XIX. asrın başlarında kaleme aldığı ve Kırım Hanlarının hal tercümelerini anlattığı *Gülbün-i Hanân*’da da iktibas edilmiştir. Bu bakımdan, bunun genel olarak “asıl” Geray hânedânı mensuplarınca kabul gören varyant olduğu söylenebilir.

Seyyid Mehmed Rıza’nın naklettiği rivayete göre, Fetih Geray Sultan (sonraki I. Fetih Geray Han) kalgay⁴ olduğu devirde (1588-1594 yılları arası) Lehistan-Litvanya üzerine yapılan bir seferde esir edilen Leh asilzâdelerinden birinin kızını sarayına alır. Ne var ki, kız dinini değiştirmeyi kabul etmediği gibi, Kalgay’ın haremî olmayı da benimsemez. Bunun üzerine Fetih Geray Sultan onu babasına göndermek ve karşılığında fidye almak üzere adamlarından Hacı Ahmed isimli bir kişiye teslim eder. Ancak kızın Hacı Ahmed’in yanındayken hamile kaldığının duyulması üzerine Kalgay her ikisinin de idamı hususunda emir verir. Ancak, kız ve Hacı Ahmed kaçmayı başardıklarından bu emir yerine getirilemez. Leh kızı firar dayken yolda bir oğlan doğurur ve bu esnada eceliyle ölür. Hacı Ahmed ise bebeği güvendiği birine emanet ederek ortadan kaybolur. Mustafa adı verilen çocuk gizlice Akmescit’e getirilir ve orada büyür. Sonraki yıllarda çobanlık yaparak hayatını kazanan Mustafa’nın Kulboldu ve Çulboldu adlarında iki erkek çocuğu olur. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra, 1622 yılında III. Mehmed Geray Han tahta çıkar. III. Mehmed Geray Han kardeşi Şahin Geray Sultan’ı kalgaylığa getirirse de, nureddinliğe⁵ getirecek kimse bulamaz. Zira o dönemde yaşanan şiddet olayları ve kargaşaya bağlı olarak yaşı ve rütbesi müsait olan Geray sultanlar Kırım’ı terk ederek Rumeli’ne yerleşmişlerdir. Bu durumda, I. Fetih Geray Han’ın oğlu olduğu düşüncesiyle sözü edilen Çoban Mustafa, Devlet Geray adı verilerek nureddinlik mansıbına getirilir. Oğullarından Kulboldu’ya Fetih Geray, Çulboldu’ya ise Âdil Geray adı verilir. Devlet Geray Sultan (yahut Çoban Mustafa) nureddin mansıbındayken 1624’te III. Mehmed Geray Han’ın Kefe kuşatması

4 Kalgay: Kırım Hanlığı’nda Han’ın birinci vekili, devletin Han’dan sonra gelen ikinci en yüksek rütbeli şahsiyeti.

5 Nureddin: Kırım Hanlığı’nda Han’ın ikinci vekili, devletin Han ve Kalgay’dan sonra gelen ikinci en yüksek rütbeli şahsiyeti.

sırasında çatışmada ölür.⁶ Bu soydan yani “Çoban Mustafa”nın yahut Devlet Geray Sultan’ın sülbünden gelenlere “Çoban Geraylar” lakabı verilir.

Halim Geray Sultan, Mehmed Seyyid Rıza’ya dayanarak hikâyelerini bu şekilde naklettiği “Çoban Geraylar”ı bütünüyle gayri-meşru bir ilişkiden doğma ve Cengizli hânedânı ile ilgisi bulunmayan bir soy olarak zikretmektedir. Geray hânedânının bu itibarlı üyesi, onlardan han, kalgay ve nureddin çıkmış olmasını büyük bir teessüfle kaydetmektedir.⁷

Mehmed Seyyid Rıza gibi “Çoban Geray”ın zuhurundan bir asırdan fazla bir zaman sonra eserini kaleme alan Kırmımlı Abdülgaffar da esasta Mehmed Seyyid Rıza’nın yazdıklarına yakın bir rivayet nakletmektedir. Ona göre, Fetih Geray Sultan kalgay iken Lehistan üzerine yapılan Kırım akınlarından birinde esir alınan bir Leh kızı Kalgay sultanın yanında 3 yıl kadar kalır. Bilâhare fidyesi belirlenerek kapıkulu ağalarından biriyle Yaş Şehri’ne gönderilir. Orada bir yılı aşkın zaman ikamet ettikten sonra memleketinden fidyesi ödenerek evine yollar. Ancak bu sırada hamile olan Leh kızı bir oğlan doğurur ve bunun Fetih Geray Sultan’dan olduğunu beyan eder. Bu olay kendisine bildirilen Fetih Geray Sultan ise kızı yanına almadığını ve çocuğun kendisinden olmasının mümkün olmadığını kesin olarak bildirir. Oğlan ise zaman içinde cesur bir genç olarak yetişir ve Lehistan’da haydutluk yapmakla meşgul olur. Kendisini öldürmeye teşebbüs ettiklerinde de Boğdan’a kaçarak bir boyarın (yani Moldavya asilzâdesinin) sürülerine çobanlık ederek hayatını kazanır. Zaman içinde onun varlığından haberdar olan Fetih Geray Sultan’ın akrabaları genci kardeşleri olarak benimseyerek yanlarına aldırırlar ve Geray sultan olarak kabul ederler. Genç, çobanlık yaptığı günlerin hatırasıyla da “Çoban Geray” olarak anılır.⁸ Bazı diğer farklı detayların yanısıra, Abdülgaffar’ın hikâyesinin Mehmed Seyyid Rıza’nınkinden ayrıldığı en önemli nokta, diğer Geray sultanların “Çoban Geray”ı kardeşleri gibi görerek yanlarına aldıklarının belirtilmesidir.

Geray hânedânına dair XIX. ve XX. yüzyıllarda kaleme alınan pek çok ilmî ve popüler yayınlarda, “Çoban Geray”ı Geray sülâlesi ile kesinlikle alâkası bulunmayan ve gayri-meşru doğmuş bir kimse olarak tasvir eden bu rivayetlerin ten-

6 *Es-Sebü’s-Seyyâr*, ss. 188, 253-254.

7 Halim Giray [Halim Geray Sultan], *Gülbin-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi). Değerlendirme-Metin-Tıpkıbasım* (Hazırlayanlar: Alper Başçer-Alper Günaydın) (İstanbul, 2013), ss. 56-57, 65.

8 Abdülgaffar Kırmî, *Umdet al-Ahbar* [Umdetü’l-Ahbâr], Kitap: I (Hazırlayan: Derya Derin Paşaoğlu) (Kazan, 2014), ss. 134-135.

kitsiz olarak tekrarlandığı söylenebilir. “Çoban Geray”ın zuhuruyla çağdaş diğer tarihi kayıtlarda ise, çok daha farklı anlatımlarla karşılaşmaktayız. Bunların başında Rıdvan Paşa zâde Abdullah gelmektedir. Bu Kırımlı tarihçi, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kefe Sancakbeyi olan Rıdvan Paşa’nın oğluydu. Rıdvan Paşa zâde Abdullah eserinde dönemin Kırım olaylarını babasının ve kendisinin gözlemlerine göre kaleme almıştı.

Rıdvan Paşa zâde Abdullah, “Çoban Geray” olarak bilinen Devlet Geray’ın gerçekten I. Fetih Geray Han’ın oğlu olduğu görüşündedir. 1596’da I. Fetih Geray Han ağabeyi II. Gazi Geray Han tarafından katletildikten sonra, I. Fetih Geray Han’ın çocukları da öldürülmüştü.⁹ Rıdvan Paşa zâde Abdullah’a göre, maktul Han’ın o zaman 5 yaşında bulunan oğlu Devlet Geray Sultan hayatı kurtarılmak üzere kaçırılarak bir çobana verilir. Bu sebepten “Çoban Geray” olarak anılan küçük çocuk 10 yaşına kadar bu çoban tarafından bakıldıktan sonra, varlığından haberdar olunması üzerine, bu sefer İstanbul’a kaçırlır. Böylece, Devlet Geray Sultan İstanbul’da Osmanlı terbiyesine göre yetiştirilir. 1622’de Rodos’ta sürgün bulunan Mehmed Geray Sultan Sadrâzam Mere Hüseyin Paşa’nın tavassutuyla III. Mehmed Geray Han olarak Kırım tahtına çıkarılır. İstanbul III. Mehmed Geray Han’ın sadakatinden bütünüyle emin olmadığından “Çoban Geray” olarak bilinen Devlet Geray Sultan da kalgay olarak Kırım’a gönderilir. Ancak o sıralarda Safevî Hükümdarı Şah I. Abbas’ın yanında bulunan III. Mehmed Geray Han’ın kardeşi Şahin Geray Sultan ağabeyinin hanlığını işitip Kırım’a dönünce, Devlet Geray kalgaylıktan alınıp nureddinliğe getirilir, Şahin Geray ise kalgay yapılır.¹⁰ Rıdvan Paşa zâde Abdullah “Çoban Geray”ı “Âl-i Cengiz’den bir sultan ve zor-ı bazûdur” ifadeleriyle tasvir etmekte ve onun bir Osmanlı cebecisi tarafından (muhtemelen III. Mehmed Geray Han’ın 1624’teki Kefe kuşatması sırasında) muharebe meydanında öldürüldüğünü bildirmektedir.¹¹

Aynı şekilde “Çoban Geray”ın (yani Devlet Geray Sultan’ın) Kefe kuşatması esnasında hayatını kaybettiğini kaydeden Naîmâ ise Rıdvan Paşa zâde Abdullah’ın verdiği bilgiyi teyid etmektedir. Ünlü Osmanlı tarihçisi, aynı yerde “Çoban Geray”ın III. Mehmed Geray Han ile Kalgay Şahin Geray Sultan’ın kardeşleri

9 Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Cilt: III (Hazırlayan: Şevki Nezihî Aykut) (Ankara, 2004), s. 557.

10 Abdullah bin Rıdvân Osmânî’l-Kırımlı [Rıdvan Paşa zâde Abdullah], *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak* (Hazırlayan: Rasih Selçuk Uysal) (İstanbul, 2016), ss. 45-46.

11 [Rıdvan Paşa zâde Abdullah], *a.g.e.*, ss. 48, 53.

olduğunu da belirtmektedir.¹² Ancak, Naîmâ aynı eserinde hemen sonra, “Çoban Geray”ın III. Mehmed Geray Han’ın “hevâ-hahlarından” (dostlarından) olduğunu kaydederek, onun cesurca savaşırken vurulup ölmesinin III. Mehmed Geray Han’ın askerlerinde büyük bir gazaba yol açtığından söz etmektedir.¹³ Naîmâ’nın “Çoban Geray”ın soyu hakkında verdiği bu iki çelişkili bilgiden birinin sehven yazılmış olduğu belliyse de, hangisini kast etmiş olduğunu anlayamıyoruz. Esasen, III. Mehmed Geray Han Saadet Geray Sultan’ın oğlu olduğundan, I. Fetih Geray Han’ın (meşru veya gayri-meşru) oğlu olan veya öyle olduğu iddia edilen “Çoban Geray Sultan” ile kardeş olmaması gerekir. Ancak, Naîmâ’da açık olan husus, ister kardeşi, isterse “yakın dostu” olsun “Çoban Geray”ın III. Mehmed Geray Han için değerli ve önemli bir şahsiyet olduğudur.

Görüldüğü üzere, bazı çelişkilerine rağmen Naîmâ’nın ve Rıdvan Paşa zâde Abdullah’ın verdiği bilgiler bu konuya farklı boyutlar getirmektedir. Naîmâ ve Rıdvan Paşa zâde Abdullah “Çoban Geraylar”ın zuhuruna ilişkin olaylara çağdaş sayılabileceklerinden, hiç değilse olayların şahitlerinin hayatta bulunduğu devirlerde yaşamış olduklarından, onların gözlemlerinin olayları bir asırdan fazla sonrasında kaleme alan Mehmed Seyyid Rıza ve Kırımlı Abdülğaffar’inkilere nazaran gerçeğe daha yakın olması beklenir. Bu bakımdan, gerek Rıdvan Paşa zâde Abdullah’ın, gerekse Naîmâ’nın, “Çoban Geray”ın Cengizli hânedânına mensubiyetinden tereddütleri olduğuna dair hiçbir imada dahi bulunmamaları dikkat çekicidir.

Bu iki tarihçinin ifadeleri kadar önemli bir kayıt da Canıbek Geray Han’ın Moskova Büyük Knyazı Mihail Fyodoroviç’e yazdığı yarıltıkta geçen bir ifadedir. Canıbek Geray Han bu yarıltığında “[sâbık Kalgay] Şahin Geray Sultan’ın Çoban Geray Sultan’ın Çerkesler arasında beslemede (yani atalıkta) bulunan oğlunu Terrek Kazaklarına rehin verdiğini işittiğini” yazmaktadır.¹⁴ Canıbek Geray Han’ın burada kast ettiği “Çoban Geray Sultan” 1624’teki Kefe kuşatması sırasında ölen kişi olmalıdır. Canıbek Geray Han bu vesileyle Çoban Geray Sultan’ın soyuna

12 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, Cilt: II (Hazırlayan: Mehmet İpşirdi) (Ankara, 2007), s. 557.

13 Naima, *a.g.e.*, s. 565.

14 *Qırım Yurtuna ve Ol Taraflarğa Dair Bulğan Yarıltıklar ve Hatlar. Materiali dlya istorii Kırımского hanstva* (Derleyenler: Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov-Hüseyn Feyzhanov) (Sankt Petersburg, 1864), s. 59 (Latin harflerine transkripsiyonlu metin için, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarğa Dair Bolğan Yarıltıklar ve Hatlar. Metin* (Derleyenler: Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov-Hüseyn Feyzhanov, Hazırlayan: Faysal Okan Atasoy), Cilt: I (Ankara, 2017), s. 138).

dair herhangi bir olumsuz ifadeye yahut imada bulunmadığı gibi, onun oğlunun Terek Kazaklarına rehin olarak verilmesini takbih etmekteydi. Halbuki, “Çoban Geray Sultan” Canıbek Geray Han’ın amansız hasımları olan III. Mehmed Geray Han ve kardeşi Kalgay Şahin Geray Sultan devirlerinde ikbal görmüş bir kimseydi. Bu bakımdan, Canıbek Geray Han’ın Çoban Geray hakkında olumsuz bir şey söylememesi daha da kayda değerdir.

Esasen, Çoban Geray’ın yahut diğer adıyla Devlet Geray Sultan’ın kaç oğlu olduğu meselesi de açık değildir. Seyid Mehmed Rıza, onun yalnızca “Kulboldu” (Fetih Geray Sultan) ve “Çulboldu” (Âdil Geray Han) adında iki oğlu olduğunu iddia etmektedir. Halbuki, belgelerde “Çoban Geray”ın oğlu olarak gösterilen başkaları da zikredilmektedir. Hatta, bunlardan biri Âdil Geray Han’ın sadece kardeşi değil, aynı zamanda kalgayı da olan Kırım Geray Sultan’dır.¹⁵ Kırım Geray Sultan’ın 1640’larda Rumeli’nde Karınâbâd havalisinde yaşamakta olduğunu bilmekteyiz.¹⁶ Evliya Çelebi de 1660’larda “Çoban Geray oğullarından Azamet Geray Sultan”ın Çerkesler arasında yaşadığını kaydetmektedir.¹⁷ Öte yandan, “Kulboldu” ve “Çulboldu” isimlerinin göze batacak derecede “avâmi” türden oluşları, bunların “Çoban Geray”ın soylu olmadığı iddia edilen kökenini vurgulamak amacıyla uyduruldukları ihtimalini akla getirmektedir.

Bir başka ilginç nokta da Çoban Devlet Geray Sultan’ın hanımının yani sonradan Kırım tahtına çıkacak olan oğlu Âdil Geray’ın annesinin kimliği. Âdil Geray Han’ın annesinin adı İsveç Kralı’na yazdığı bir mektupta görüldüğü üzere “Ferah Hanım Sultan binti Mehmed Geray Sultan”dı.¹⁸ Bu durumda Çoban Devlet Geray Sultan’ın doğrudan Geray hânedâni mensubu bir hanımla (hangisi olduğunu belirleyemediğimiz bir Mehmed Geray Sultan’ın kızıyla) evlendiği anlaşılmaktadır. Eğer iddia edildiği üzere “Çoban” Devlet Geray Sultan gerçekten Geray hânedâniyle ilgisiz bir kimse ve hususan bir çobanın gayri-meşru oğlu olsaydı, Geray sultanlardan herhangi birinin “Çoban Geray” a kızını vermesi söz konusu bile olamazdı.

15 *Qırım Yurtuna ...*-Sankt Petersburg, s. 571; *Kırım Yurtına ...*-Ankara, s. 525.

16 NBKM, f. 142, a.g.e., s. 17; Elena Grozdanova, “Karnobat i karnobatskiy kray prez XV-XVIII v.”, *İstoriya i kultura na Karnobatskiya kray*, Cilt: III (Sofya, 1993), s. 51.

17 Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII. Kitap (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff) (İstanbul, 2003), s. 284.

18 K. V. Zetterstéen, *Türkische, Tatarische und Persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv* (Uppsala, 1945), s. 105.

Nihayet, “Çoban Geray”a dair gözden kaçırılmaması gereken bir diğer kaynak da Evliya Çelebi'nin ifadeleridir. Ünlü seyyah 1660'larda yani “Çoban Geray vak'ası”yla ilgisi veya bilgisi bulunan kimselerin hayatta olduğu bir devirde Kırım'da bulunmuş ve hatta “Çoban Geray oğlu” Âdil Geray Han'ın cülûsuyla idaresinin ilk dönemine bizzat şahit olmuştu. Kırım Tatarlarını ve özellikle Geray hânedânını çok yakından tanıyan Evliya Çelebi seyahatnamesinde Kırım'a ilişkin pekçok rivayet, efsane ve anekdota yer vermektedir. Bununla birlikte, onun “Çoban Geray”ın kökeni hakkında kendisinden yaklaşık 80 yıl sonra Seyyid Mehmed Rıza'nın yazacağı rivayetten hiç söz etmemesi gayet dikkat çekicidir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde doğrudan “Çoban Geray”a yani Çoban Devlet Geray Sultan'a pek az atıfta bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı IV. Mehmed Geray Han'ın yerine “Çoban Geray oğlu” Âdil Geray'ın tahta çıkarılmasını ve biri de yukarıda bahsettiğimiz “Çoban Geray oğullarından Azamet Geray Sultan”ı beyan etmek vesilesiyledir.¹⁹ Evliya Çelebi, Âdil Geray Han'dan ise “Çoban Geray Han” olarak söz etmektedir. Âdil Geray Han devrinde Kırım'da hayli zaman geçiren ünlü seyyah, o sıralarda Han'ın esir başına koyduğu yeni vergiyi, buna karşı halktan gelen tepkileri, isyan eden Şirinlerin şiddetle tenkil edilmelerini ve dönemin diğer bazı olaylarını teferruathal şekilde anlatmaktadır.²⁰ Evliya Çelebi Âdil Geray Han'ın, dolayısıyla babası “Çoban Geray”ın kökeni hususunda olumsuz hiçbir yorum yapmamakta, hatta bir imada dahi bulunmamaktadır.²¹

Halbuki, Âdil Geray Han'ın selefi IV. Mehmed Geray Han, Evliya Çelebi'nin yakın ilişki içinde bulunduğu ve çok sevdiği anlaşılan bir şahsiyetti. Böylesine sempati duyduğu bir hanın tahttan indirilmesine teessüf ettiği yazdıklarında görülen Evliya Çelebi'nin bu psikoloji içinde onun yerine getirilen “Çoban Geray oğlu”nu ve kökenini küçümseyici ifadeler kullanması şaşırtıcı olmazdı. Ancak böyle olmamıştır. Bu durum bize Seyyid Mehmed Rıza'da ve Halim Geray Sultan'da gördüğümüz rivayetin XVII. yüzyılda Kırım'da fazla kabul görmediğini, belki de kısmen veya tamamen sonradan uydurulduğunu düşündürmektedir.

19 Evliya Çelebi, ss. 264, 281, 284.

20 Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII. Kitap (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff) (İstanbul, 2003), ss. 13-20.

21 Evliya Çelebi'de Âdil Geray Han'ın soyuna dair dolaylı da olsa yegâne atf, bir mirzanın kendisine “Çoban Geray neslinden bir hanın (*sic!*) Osmanlılara isyan edip yenicileri kırması olduğundan” söz etmesidir. *a.g.e.*, s. 14. Burada kast edilenin, Âdil Geray Han'ın babası olup, 1624'te Kefe kuşatması sırasında yenicilerle savaşırken ölen Çoban Geray yani Devlet Geray Sultan olduğu bellidir.

Bu gibi olgular göz önünde bulundurulduğunda, bu konuda kesin delil bulunmamasına ve belki de hiçbir zaman bulunamayacak olmasına rağmen, “Çoban Geraylar” hakkında Kırımlı Abdülğaffar ile Seyyid Mehmed Rıza’nın ve Halim Geray Sultan’ın naklettiği klasik hikâyeleri ikna edici görmemekteyiz. “Çoban Geraylar”ın şu veya bu şekilde Cengizli soyundan olmakla birlikte Gerayların XVII. yüzyıldaki ana kolu dışında bir kola mensup olmaları bize daha muhtemel gözükmektedir.

İlk “Çoban Geray” olarak kabul edilen Devlet Geray Sultan’dan sonra onun soyundan gelenlerin siyasî kaderleri, ikballeri ve karşılaştıkları tepkiler de farklı olmuştur. Devlet Geray Sultan’ın ölümünden sonra oğulları Fetih Geray ve Âdil Geray, Geray hânedâmı mensuplarının yoğun olarak yaşadığı Yanbolu havalisine yerleşti. Seyid Mehmed Rıza’ya göre, çevrede yaşamakta olan Geraylar kendilerinden kabul etmedikleri bu kardeşlerin oradan uzaklaştırılmaları için İstanbul’a baskı yaptılar. Neticede “Çoban Geray”ın oğulları Vize Kazâsı’nın (günümüzde Tekirdağ İli’nin) Saray Kasabası’na gönderildi.²² Kardeşlerden Fetih Geray Sultan 1642’de IV. Mehmed Geray Han’ın saltanatında kalgaylık mansıbına getirildi ve IV. Mehmed Geray Han 2 yıl sonra tahttan indirilene kadar bu mevkide kaldı.²³ Bilâhare aynı han ile birlikte Rodos’a sürgüne gönderildi. Ancak, IV. Mehmed Geray Han 1654’te tekrar han nasb edilip Kırım’a yola çıktığında Fetih Geray Sultan’ı yanına almayarak onun Rodos’ta kalmasını emretti.

Yine Seyyid Mehmed Rıza’nın iddiasına göre, ilk hanlığında “Çoban Geray”ın oğlunu kendine kalgay yapan IV. Mehmed Geray Han’ın Çoban Geraylara karşı tutumu bu ikinci saltanatı esnasında diğer Gerayların gösterdiği tepkiler neticesinde değişti. IV. Mehmed Geray Han Kırım’da “Çoban Geray” soyundan olanların kılıçtan geçirilmesine karar verdi. Ancak, Han’ın bu düşüncesinden haberdar olan “Çoban Geray” soyundan gelenler Kafkasya taraflarına kaçarak canlarını kurtardılar. IV. Mehmed Geray Han “Çoban Geraylar”dan Rumeli’nde bulunanların da ortadan kaldırılması için teşebbüse geçince Osmanlı Devleti onlara hâle gelmemesi için Rodos’a iskânlarına karar verdi.²⁴ Böylece, “Çoban Geray”ın oğlu Âdil Geray Sultan ve akrabaları Rodos’ta ikamete memur edildiler. “Çoban Geray”ın zaten Rodos’ta bulunan diğer oğlu Fetih Geray Sultan ise 1663 yahut

22 *Es-Sebü’s-Seyyâh*, s. 254.

23 Halim Giray, *a.g.e.*, s. 61.

24 *Es-Sebü’s-Seyyâh*, s. 254.

1664'teki vefatına kadar Rodos'ta yaşadı.²⁵ Seyyid Mehmed Rıza'nın iddia ettiği üzere IV. Mehmed Geray Han gerçekten “Çoban Geray” soyundan gelenlerin ortadan kaldırılmasına teşebbüs etmiş olsa dahi, bunun onların nesebinin “bozuk” olduğunu düşünmesinden kaynaklandığına dair bir delile sahip değiliz. Aksine, bu kanaatte olsaydı önceki saltanatu sırasında “Çoban Geray”ın oğlu Fetih Geray Sultan'ı kalgaylık gibi hanlığın en önemli ikinci mevkiine getirmesi söz konusu olmazdı. IV. Mehmed Geray Han bilemediğimiz bir sebeple Fetih Geray Sultan'a ve onun akrabalarına karşı tavır almış, hatta gazaba gelmiş ve bunun neticesinde onların kökenine ait şüpheler veya iddialar ortaya atılmış da olabilir. Kaldı ki, Seyyid Mehmed Rıza'nın hiç zikretmediği “Çoban Geray”ın diğer oğlu Kırım Geray Sultan'ın Rumeli'nden Rodos'a veya başka bir adaya sürüldüğüne dair herhangi bir işaret de bulunmamaktadır.

“Çoban Geray” soyundan gelenlerin Rodos'a iskânları ilginç bir şekilde bazılarınca onların gerçekten Geray hânedânına mensubiyetleri hususunda karine olarak değerlendirildi. Buna göre, sâbık Kırım hanlarının ve Cengizli sultanlarının Rodos'ta ikamete memur edilmeleri alışılmış bir uygulama olduğundan, Çoban Gerayların da Rodos'ta iskân edilmeleri, onların gerçekten Cengizli soyundan geldiklerini ispat etmekteydi. Bu “ispat”tan istifade edenlerden biri, IV. Mehmed Geray Han tarafından katledilmiş olan ünlü Başağa²⁶ Sefer Gazi Ağa'nın oğlu İslâm Ağa'ydı. Babasının intikamı için IV. Mehmed Geray Han'ın devrilmesine uğraşan İslâm Ağa Âdil Geray Han'ın tahta çıkarılması fikrinin mimarı olmalıdır.²⁷ Neticede, o ana kadar belki de hayatı bile tehlikede olan Âdil Geray beklenmedik bir şekilde 1665'te Kırım Hanlığı tahtına çıkarıldı. Âdil Geray Han ağabeyi Fetih Geray Sultan'ın oğlu Devlet Geray Sultan'ı kalgaylık, onun kardeşi Gazi Geray Sultan'ı da nureddinlik makamına getirdi.²⁸

Âdil Geray Han'ın saltanatu ve icraatı sadece Geray hânedânında hoşnutsuzluk yaratmakla kalmadı. Yeni han ve çevresinin şiddetli baskı uyguladığı Şirin beyleri ve kabilesi ancak İstanbul'un uyarılarıyla katliamdan kurtulabildi. Bu dönemde Kırım bey ve mirzalarından birçok kişi Kırım'ı terk etmek zorunda kaldı. Âdil Geray Han'ın tahta çıkmasında önemli rolü olan ve başağallığa getirilen İslâm

25 Fetih Geray Sultan'ın Rodos'un Murad Reis Mezarlığı'nda halen mevcut bulunan baştaşında ölüm tarihi olarak Hicri 1074 (Milâdi 1663-1664) yılı gösterilmektedir.

26 Başağa: Kırım Hanlığı'nda Başvezir.

27 *Es-Sebü's-Seyyâr*, s. 255.

28 Halim Giray, *a.g.e.*, s. 65.

Ağa bir kaç yıl sonra bizzat Han tarafından ortadan kaldırıldı. Tarihlerde genellikle basiresiz bir karakter olarak tasvir edilen Âdil Geray Han'dan Osmanlı Devleti de memnun değildi. Nihayet, 1671'de Âdil Geray Han tahttan indirildi.²⁹ Sâbık han Karinâbâd'a yerleşti ve Ocak 1672'de bu kasabada öldü.³⁰

Âdil Geray Han'ın başta Şirinler olmak üzere Kırım eliti nezdinde hiç popüler olmadığı anlaşıldığı gibi ve halk arasında sevildiğine dair bir bilgi de mevcut değildir. Üzerinde düşünülmesi gereken, ancak elimizdeki sınırlı veriler muvacehesinde cevabı kolay olmayan bir soru şudur: Acaba Âdil Geray Han'a yönelik antipatilerin temel kaynağı onun Çoban Geraylara mensubiyeti miydi, yoksa soyu hakkındaki iddiaların ortaya atılması veya vurgulanması onun seilmeyen bir han oluşunun ve (özellikle rakip “asıl” Geray kollarıyla Şirinler ve diğer beyler tarafından) her halükârda tahtta istenmemesinin bir neticesi miydi? “Çoban Geraylar” a ilişkin iddiaların ve olumsuz bakışın daha ziyade Âdil Geray Han'ın saltanatı sonrasında çıkması ve yaygınlaşması dikkate değerdir.

Bir diğer ihtimal de, “asıl” Geray çizgisinin dışında kabul edilen “Çoban Geray oğlu” Âdil Geray'ı han yapmakla Osmanlı Devleti'nin kendisine daha muhtaç ve bağlı bir kolu Kırım tahtında görmeyi istemiş olabileceğidir. Bu doğrultuda bir niyet var idiyse bile, Âdil Geray Han'ın şahsında bu “deney” başarılı olmamıştır. Yani İstanbul'un Kırım'daki genel siyasî ve sosyal eğilimlerin inatla zıddına hareket etmesinin yürümeyeceği görülmüş olmalıdır.

Âdil Geray Han'dan sonra “Çoban Geraylar”dan herhangi bir kimse Kırım Hanlığı'nda idarî bir mevkiye getirilmedi. En azından XVIII. yüzyıl itibarıyla onları çoğunlukla Rumeli'ne iskân edilmiş olarak görmekteyiz.³¹ Bir kısmı da Kuzey Kafkasya'da Adıge kabileleri arasında yaşamaktaydı. Bazılarının Kırım'da da ikamet ettikleri görülmektedir. Nitekim, 1777-1782 arasında Şahin Geray Han'a karşı patlak veren isyanlarda ve özellikle de Şahin Geray Han'ın tahttan indirilerek II. Bahadır Geray Han'ın han ilân edildiği 1782 ayaklanmasında Kerç-Yenikale civarında ikamet eden Çoban Geraylardan Halim Geray Sultan en önemli roll-

29 *Es-Sebü's-Seyyâr*, ss. 255-256; Abdülgaffar Kırımlı, ss. 144-146; Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov, *Krımskoe hanstvo pod verhovenstvom otomanskoj porti do načala XVIII veka* (Sankt-Petersburg, 1887), ss. 580-582.

30 *Es-Sebü's-Seyyâr*, s. 256; Halim Giray, *a.g.e.*, s. 65.

31 Johann Erich Thunmann, *Krımskoe hanstvo* (Almancadan Rusçaya çevirenler: Nikolaus Ernst-Sofya Lvovna Belyavskaya) (Akmescit, 1991), s. 24.

erden birini oynamıştı.³² Nisan 1782 tarihli bir Rus istihbarat raporuna göre, bu isyanda Çoban Geraylardan 9 kişi yer almıştı.³³ Birinin adının Kırım Geray Sultan olduğunu tespit edebildiğimiz³⁴ Çoban Geraylardan bu sultanların çoğunun veya (en azından Halim Geray Sultan hariç) hepsinin Kuzey Kafkasya’da ikamet ettikleri anlaşılmaktadır.³⁵

Çoban Geraylar (“asıl” Gerayların onlara daima tepeden bakmalarına rağmen) XX. yüzyıla kadar Geray sultan unvanını taşımaya devam etmiş ve Gerayların bir yan yahut alt kolu şeklinde mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Çoban Geray soyundan gelenlere Osmanlı Devleti “asıl” Geraylara tanıdığı imtiyazları tanımıştır. Nitekim, onlara da Rumeli’nde çiftlik verilmekte, sâlyâne ve başka gelirler tahsis edilmekte, “Sultan” unvanını kullanmalarına müsaade edilmekteydi. Geray hânedânı mensuplarının Osmanlılar nezdinde kendi imtiyazlarının “Çoban Geraylar”a tanınmaması yönünde bir teşebbüste buldukları bilinmemektedir. Rumeli’ndeki “asıl” Gerayların Çoban Gerayları benimsemedikleri, en azından kendileriyle aynı seviyede görmedikleri bir vakta ise de, onlara (özellikle Kırım Hanlığı’nın son döneminde veya hemen sonrasında) seyrek de olsa kız verdikleri görülmektedir.³⁶ Çoban Geraylar Osmanlı Devleti’nde “asıl” Gerayların sahip oldukları bütün imtiyazlardan faydalanmakta ve hatta onlarla birlikte mukâtaa ve benzer gelirleri paylaşmaktaydı.³⁷ Aynı şekilde, 1783’te Kırım Hanlığı’nın ortadan kaldırılmasından sonraki dönemde Osmanlı topraklarındaki diğer Geraylar gibi Çoban Geraylar da Osmanlı ordusunda kendilerine bağlı birliklerin başında

32 *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı* (Hazırlayanlar: Kemal Gurulkan-Yusuf İhsan Genç-Uğurhan Demirbaş-Turgay Özekici) (İstanbul, 2013), ss. 254-256. İsyanın başarısızlığa uğraması üzerine Şahin Geray Han’ın eline geçen Halim Geray Sultan, Geray sülâlesi âdetlerinin hilafına sopalarla dövülmek suretiyle idam edilmişti. Golda Ahiezer, *Žawoewanie Kırma Rossiyskoy imperiy glazami karaimskih hronistov* (Moskova, 2015), s. 179.

33 *Prisoedinenie Kırma k Rossii* (Hazırlayan: Nikolay Fyodoroviç Dubrovin), Cilt: IV (St. Petersburg, 1889), s. 506.

34 *a.g.e.*, s. 934.

35 *a.g.e.*, s. 511.

36 Meselâ, Devlet Geray Sultan’ın kızı Ayşe Sultan da Kızılağaç Yenicesi’nin Yenibeyli Köyü’nde yaşayan Çoban Geraylardan Halid Geray Sultan ile 1760’larda evlenmiş ve 30 yıl kadar evli kaldıktan sonra boşanmıştı. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul) (Bundan sonra BOA olarak gösterilecektir), *Cevdet-Adliye*, Dosya no.: 11, Gömlek no.: 706.

37 Meselâ 1640’larda “Çoban Geray oğlu” Kırım Geray Sultan Karinâbâd ve Yanbolu Nahiyelerinin Çarınkoğlu, Dokuzöyük ve onlara tâbi köylerin mukâtaasını “asıl” Geraylardan olan Toktamış Geray Sultan ve Mübarek Geray Sultan ile hissedar olarak paylaşmaktaydı. NBKM, f. 142, a. e. 17.

görev yaptılar. Bunlardan biri olan Arslan Geray Sultan, Anapa Kalesi'nin Rus ordusuna karşı savunmasında görev yaparken (1789 yahut 1790'da) şehit düştü.³⁸ Aralık 1790'da ise Çoban Geraylardan bir başkası İsmail Kalesi'nin düşmesi sırasında diğer 4 Geray sultan ile birlikte şehit oldu.³⁹ Çoban Geraylardan başka şehit ve gazilerin bulunduğu şüphe yoktur. Bu şekilde, imtiyazlarında ve mükellefiyetlerinde diğer Geray sultanlarla eşit tutulmakla birlikte, bu soydan gelenlerin "Çoban Geraylar" a mensup oldukları gerek Rumeli'deki Geraylar, gerekse Osmanlı Devleti nezdinde her zaman vurgulanagelmıştır.⁴⁰

XVII. ve XIX. yüzyıllarda Rumeli'nde yaşamayı sürdüren Çoban Geraylara ait kolları belgelerde kökenlerine yapılan atıflarla takip edebilmekteyiz. Rumeli'deki Geray arazilerinin büyük kısmının Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren onlardan söz edildiği görülmektedir. Bu dönemde onların çoğunun Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara göç ettikleri ve gerek diğer Geraylara, gerekse başkalarına karışarak ayrı bir soy olmaktan çıktıkları söylenebilir.

Kuzey Kafkasya'ya yerleşen Çoban Geraylara mensup birçok şahsiyet ise özellikle Rusya hakimiyeti altında askerî, bürokratik ve entellektüel sahalarda temayüz etmiştir. Kuzey Kafkasya'ya yerleşen Çoban Geraylar arasından XIX. yüzyılda Adıge ve Nogay halklarının aydınlanmasında çok önemli roller oynayan şahsiyetlerin çıktığını kaydetmek gerekir. Bunlar arasında ilk akla gelenlerden biri modern Adıge edebiyatının ve folklor araştırmalarının öncü isimlerinden olan Sultan Han Geray'dır (Rusya'daki resmî imlâya göre: Sultan-Han-Girey, 1808-1842).⁴¹ Genellikle edebî ve araştırmacı kimliği ile hatırlanan Sultan Han Geray

38 Arslan Geray Sultan Adıge (Çerkes) etnoğrafya ve edebiyatına büyük katkıları bulunan Sultan Han Geray'ın dedesiydi. Sultan Han-Girey, *İzbrannne trudi i dokumentı* (Maykop, 2009), s. 8.

39 Burada şehit düşen Çoban Geray'ın tam adı gösterilmemektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: III (Hazırlayanlar: Dündar Günday-Mümin Çevik) (İstanbul, 1984), s. 1231.

40 Bu gibi pek çok kayıt için, bakınız, BOA, *Cevdet-Maliye*, Dosya no.: 276, Gömlek no.: 11355; HAT, Dosya no.: 1106, Gömlek no.: 44621/A; *Cevdet-Dahiliye*, Dosya no.: 277, Gömlek no.: 13822.

41 Sultan Han Geray'ın babası Mehmed Geray Sultan'ın ve Osmanlı ordusu saflarında Anapa'yı savunurken ölen dedesi Arslan Geray Sultan'ın Çoban Geray soyundan olduğu Osmanlı kayıtlarında açıkça görülmektedir. BOA, HAT, Dosya no.: 1106, Gömlek no.: 44621/A. Bjeğuğ kabilesi içinde yerleşmiş olan bu Gerayların soyunun Çoban Geraylardan olduğu 1793'de buralarda incelemelerde bulunan Alman bilgin Peter Simon Pallas ve XIX. yüzyılın başında bölgeyi tasvir eden Semyon Mihayloviç Bronevskiy tarafından da teyid edilmektedir. Peter Simon Pallas, *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794*, Cilt: I (Leipzig, 1799), s. 417; Semyon Mihayloviç Bronevskiy, *Novyye*

aynı zamanda Çarlık ordusunda albay rütbesini taşımakta olup bizzat İmparator I. Nikolay’ın yaveri (*fligel-adyutant*) idi.⁴²

Sultan Han Geray’ın küçük kardeşi Sultan Âdil Geray (1819-1877) ise Çarlık ordusunda tuğgeneral (*general-mayor*) rütbesine kadar yükselmiş, bunun yanında Kafkasya hakkında edebî ve folklorik eserler de vermişti.⁴³ Kuzey Kafkasya’ya yerleşmiş Geraylardan Çarlık ordusunda görev yapanlardan birçoğu da Sultan Han Geray’ın akrabası olup, dolayısıyla Çoban Geraylardandı. Bunlar arasında, Albaylar Sultan Ahat Geray (1810-1856 yahut sonrası)⁴⁴ ve Sultan Sagat (Saadet?) Geray (1809-1856),⁴⁵ Binbaşı Sultan Kırım Geray (?-1828),⁴⁶ Mülâzımlar (*poruçiki*) Sultan Salat Geray (1832-1853 veya sonrası)⁴⁷ ve Sultan Azamet Geray (1843-1896),⁴⁸ Yüzbaşı Sultan Han Geray (diğer Sultan Han Geray ile karıştırılmamalıdır; tahminen 1835-1899 veya sonrası),⁴⁹ Yasavul (Kazak Yüzbaşısı) Sultan Arslan Geray (1857-1910’dan sonra),⁵⁰ Asteğmenler (*korneti*) Sultan Şahin Geray (1810-?)⁵¹ ve Sultan Baht Geray (1922-1853 veya sonrası),⁵² diğer Asteğmenler (*praporşçiki*) Sultan Kaplan Geray (1795-1844),⁵³ Sultan Şahin Geray (1815-1898 veya sonrası)⁵⁴ ve Sultan İnat (İnayet) Geray (1833-1898 veya sonrası)⁵⁵ zikredilebilir.

izvestiya o Kavkaze, sobranne i popolnenne Semyonom Bronevskim (Sankt Petersburg, 2004), s. 153.

- 42 Sultan Han Geray’ın hayatı ve eserleri için bakınız, Sultan-Han-Girey, *İzbranne trudi i dokumenti* (Maykop, 2009).
- 43 Raisa Halifovna Haşhojeva, *Adıgskie prosvetiteli XIX-naçala XX veka* (Nalçık, 1993), ss. 39-42; Andrey Hanaşhoviç Hakuaşev, *Adıgskie prosvetiteli* (Nalçık, 1978), ss. 224-230.
- 44 Aslan Vladimiroviç Kazakov, *Adıgı (çerkes) na rossiyskoy voennoy slujbe. Voevodi i ofitseri. Seredina XVI-naçalo XX v. Biograficeskiy spravoçnik* (Nalçık, 2006), ss. 216-217.
- 45 Kazakov, *a.g.e.*, ss. 228-229.
- 46 Kazakov, *a.g.e.*, s. 225.
- 47 Kazakov, *a.g.e.*, s. 229.
- 48 Kazakov, *a.g.e.*, s. 219.
- 49 Kazakov, *a.g.e.*, s. 231. Kazakov onun ölüm tarihini en geç 1898 olarak vermektedir. Ancak onun 1899’da Osmanlı Devleti’ne yerleştiğini (BOA, *BEO*, Dosya no.: 1374, Gömlek no.: 102987) bilmekteyiz.
- 50 Kazakov, *a.g.e.*, ss. 219-220.
- 51 Kazakov, *a.g.e.*, s. 231.
- 52 Kazakov, *a.g.e.*, s. 220.
- 53 Kazakov, *a.g.e.*, s. 223.
- 54 Kazakov, *a.g.e.*, s. 231.
- 55 Kazakov, *a.g.e.*, s. 221.

XX. yüzyıl başlarında Kafkasya tarihi ve arkeolojisi ile ilgili çalışmaları bulunan, aynı zamanda önemli bir tiyatro adamı olan Sultan Devlet Geray (1875-1918) da Çoban Geraylar soyundan gelmekteydi. Sultan Devlet Geray, İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde tahsil aldıktan sonra Sultan II. Abdülhamid'in hassa süvari alayında mülâzım olarak birkaç sene vazife yapmıştı.⁵⁶ 1917-1920 yılları arasında Rusya'da yaşanan ihtilâl ve iç savaş Kuzey Kafkasya'da da en kanlı şekilde yaşandı. Neticede Kuzey Kafkasya'nın tamamen Bolşevik hakimiyetine girmesi ile birlikte burada yaşayan Gerayların çoğunluğu ya bölgeyi terk ederek başka ülkelere iltica etmek zorunda kaldı ya da Bolşeviklerin eline geçerek öldürüldü. Bu Geraylar meyanında, soyu Çoban Geraylara dayanan Sultan Devlet Geray, Sultan Kırım Geray (1876-1918), Sultan Kaplan Geray ve Sultan Mehmed Geray kardeşlerin 1918'de Bolşevikler tarafından katledilmiş oldukları bilinmektedir.⁵⁷ Aynı koldan olan ve Bolşeviklere karşı savaşan Sultan Zabit Geray (?-1943 veya 1944) Türkiye'ye yerleşirken,⁵⁸ Albay Sultan Kadir Geray (1891-1953) Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti.⁵⁹

Kuzey Kafkasya'da Adıgeler arasına yerleşmiş olan Çoban Geraylar genel olarak bölgedeki diğer Geray kollarına karışarak Geray kimliğini daima muhafaza etmişler, ancak (diğer yahut "asıl" Geray kollarına mensup olanlarda görüldüğü gibi) kültürel açıdan önemli ölçüde veya tamamen Adıgeleşmişlerdir. Günümüzde (önceki yüzyıllarda Rumeli'ne iskân olunan Çoban Geraylarda olduğu gibi), Kuzey Kafkasya'ya yerleşmiş Çoban Gerayların soyundan gelenler de, "asıl" Geray soyu arasında erimişlerdir. Esasen, XIX.-XX. yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da "Çoban Geraylar" soyundan gelenlerin diğer Geray sülâlesi mensuplarından farklı görüldüğüne dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bolşevik hakimiyetine kadar, Kuzey Kafkasya'da hangi koldan indiklerine bakılmaksızın Geray soyuna mensup bütün fertler devlet nezdinde aristokratik imtiyazlardan faydalandıkları gibi, Müslüman halklar arasında da büyük saygı görmüşler ve itibarlarını korumuşlardır.

56 Haşhojeva, s. 96; BOA, *YPRKAZI*, Dosya no.: 35, Gömlek no.: 77.

57 Sergey Vladimiroviç Volkov, *Pervue dobrovoltsı na Yuge Rossii* (Moskova, 2001), s. 303.

58 Bu bilgiyi aldığımız Sultan Zabit Geray'ın torunu (kızı Remziye Hanım'ın oğlu) Sefer Berzeg'e teşekkür ederiz.

59 Sefer Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti. 1917-1922*, Cilt: III (İstanbul, 2006), s. 293.

KAYNAKLAR

- Abdullah bin Rıdvân Osmânî'l-Kırmî [Rıdvan Paşa zâde Abdullah], *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak* (Hazırlayan: Rasih Selçuk Uysal) (İstanbul, 2016).
- Abdülgaffar Kırımî, *Umdet al-Ahbar* [Umdetü'l-Ahbâr], Kitap: I (Hazırlayan: Derya Derin Paşaoğlu) (Kazan, 2014).
- Ahiezer Golda, *Zavoevanie Krıma Rossiyskoy imperiy glazami karaimskih hronistov* (Moskova, 2015).
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6 Cilt (Hazırlayanlar: Dündar Günday-Mümin Çevik) (İstanbul, 1983-1984).
- Berzeg Sefer, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti. 1917-1922*, 3 Cilt (İstanbul, 2003-2007).
- Bronevskiy, Semyon Mihayloviç, *Noveysie izvestiya o Kavkaze, sobrannye i popolnennye Semyonom Bronevskim* (Sankt Petersburg, 2004).
- Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII. Kitap (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff) (İstanbul, 2003).
- Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII. Kitap (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff) (İstanbul, 2003).
- Grozdanova, Elena, “Karnobat i karnobatskiyat kray prez XV-XVIII v.”, *İstoriya i kultura na Karnobatskiya kray*, Cilt: III (Sofya, 1993), ss. 5-65.
- Hakuşev, Andrey Hanaşoviç, *Adıgskie prosvetiteli* (Nalçık, 1978).
- Halim Giray [Halim Geray Sultan], *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi). Değerlendirme-Metin-Tıpkıbasım* (Hazırlayanlar: Alper Başer-Alper Günaydın) (İstanbul, 2013).
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, 3 Cilt (Hazırlayan: Şevki Nezih Aykut) (Ankara, 2004).
- Haşhojeva, Raisa Halifovna, *Adıgskie prosvetiteli XIX-naçala XX veka* (Nalçık, 1993).
- Kazakov, Aslan Vladimiroviç, *Adıgi (çerkesi) na rossiyskoy voennoy slujbe. Voevodi i ofitseri. Seredina XVI-naçala XX v. Biografiçeskiy spravoçnik* (Nalçık, 2006).
- Kırım Yurtına ve Ol Tarafınga Dair Bolgan Yarıqlar ve Hatlar. Metin* (Derleyenler: Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov-Hüseyin Feyzhanov, Hazırlayan: Faysal Okan Atasoy), Cilt: I (Ankara, 2017).

- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, 4 Cilt (Hazırlayan: Mehmet İpşirli) (Ankara, 2007).
- Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı* (Hazırlayanlar: Kemal Gurulkan-Yusuf İhsan Genç-Uğurhan Demirbaş-Turgay Özekici) (İstanbul, 2013).
- Pallas Peter Simon, *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794*, Cilt: I (Leipzig, 1799).
- “Pamyatniki diplomaticheskikh snoşeniy Moskovskogo gosudarstva s Krimom, nagayami i Turtsieyu. Tom II. 1508-1521 gg.” (Hazırlayanlar: Gennadiy Fyodoroviç Karpov-Georgiy Fyodoroviç Stendman), *Sbornik İmperatorskogo Russkogo İstoriçeskogo Obşçestva* (Sankt Petersburg), Cilt: XCV (1895), ss. 1-706.
- Prisoedinenie Krıma k Rossii* (Hazırlayan: Nikolay Fyodoroviç Dubrovin), 4 Cilt (St. Petersburg, 1885-1889).
- Qırım Yurtuna ve Ol Taraflarğa Dair Bulğan Yarlıqlar ve Hatlar. Materialı dlya istorii Krim-skogo hanstva* (Derleyenler: Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov-Hüse-yin Feyzhanov) (Sankt Petersburg, 1864).
- Smirnov, Vasiliy Dmitriyeviç, *Krımskoe hanstvo pod verhovenstvom otomanskoy portı do naçala XVIII veka* (Sankt-Petersburg, 1887).
- Söylemez, Yavuz, *Es-Seb'üs-Seyyâr fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (Tenkilî Metin, Neşri, İnceleme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi (İzmir, 2016)
- Sultan-Han-Girey, *İzbrannıe trudi i dokumentı* (Maykop, 2009).
- Thunmann, Johann Erich, *Krımskoe hanstvo* (Almancadan Rusçaya çevirenler: Nikolaus Ernst-Sofya Lvovna Belyavskaya) (Akmescit, 1991).
- Volkov, Sergey Vladimiroviç, *Pervıe dobrovoltsı na Yuge Rossii* (Moskova, 2001).
- Zetterstéen, Karl Vilhelm, *Türkische, Tatarische und Persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv* (Uppsala, 1945).

EK

Âdil Geray Han

